

УДК 616-089.23-004-312-71:001.5.008.5

DOI <https://doi.org/10.35220/2078-8916-2023-50-4.12>**В.А. Лабунець,**

доктор медичних наук, професор,
Державна установа «Інститут стоматології
та щелепно-лицевої хірургії Національної академії
медичних наук України»,
вул. Рішельєвська, 11, м. Одеса, Україна, індекс 65026

С.А. Шнайдер,

доктор медичних наук, професор, директор,
Державна установа «Інститут стоматології
та щелепно-лицевої хірургії Національної академії
медичних наук України»,
вул. Рішельєвська, 11, м. Одеса, Україна, індекс 65026,
instomodessa@i.ua

О.В. Лабунець,

кандидат медичних наук,
Державна установа «Інститут стоматології
та щелепно-лицевої хірургії Національної академії
медичних наук України»,
вул. Рішельєвська, 11, м. Одеса, Україна, індекс 65026

С.В. Рачинський,

доктор філософії,
Одеський національний медичний університет,
Валіховський провулок, 2, Одеса, Україна, індекс 65000

Т.В. Дієва,

доктор медичних наук,
ПЗВО «Міжнародний класичний університет імені
Пилипа Орлика», кафедра охорони здоров'я,
вул. Котельна, 2, Миколаїв, Україна, індекс 54000,
diev777@ukr.net

О.Є. Номеровська,

Одеський національний медичний університет,
кафедра ортодонції,
вул. Мечникова, 2 Б, м. Одеса, Україна, індекс 65000

Є.В. Дієв,

доктор медичних наук,
ПЗВО «Міжнародний класичний університет імені
Пилипа Орлика», кафедра охорони здоров'я,
вул. Котельна, 2, Миколаїв, Україна, індекс 54000,
diev777@ukr.net

С.М. Рожко,

доктор філософії кафедри післядипломної освіти,
Івано-Франківський національний медичний університет
вул. Галицька, 2, м. Івано-Франківськ, Україна,
індекс 76018

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ СТОМАТОЛОГІЧНОЇ ОРТОПЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА РІВНЯ ЇЇ ЗАДОВОЛЕНОСТІ У ВІКОВІЙ ГРУПІ 15–19 РОКІВ В УКРАЇНІ ЗА 1995–2021 РОКИ

Мета дослідження. Порівняльна ретроспективна оцінка та динаміка розвитку стоматологічної ортопедичної допомоги у віковій групі 15 – 19 років в Україні за 1995 – 2021 роки. **Матеріали та методи дослідження.** Матеріалами даного науково-прикладного дослідження послужили дані стоматологічних обстежень молодих осіб у віці 15-19 років на півдні і заході нашої країни проведених відповідно у 1995, 2012 та 2022 роках за єдиним методичним принципом. У зазначені роки було обстежено відповідно 273, 80 і 332 осіб в Одесі та 282, 47 і 294 в Івано-Франківську. Всі отримані матеріали дослідження заносились до «Карти стоматологічного ортопедичного хворого» з віддзеркаленням ортопедичного, терапевтичного, хірургічного і ортодонтичного статусу. Вибір вікової групи обстежених проводився за рекомендаціями комітету експертів ВОЗ, щодо проведення подібних епідеміологічних досліджень. Статистична обробка передбачала отримання середньоарифметичних показників. Кількість обстежених осіб була достатня для отримання найбільш вірогідних показників. Рівень задоволеності розраховувався шляхом визначення відсотка забезпеченості у загальному об'ємі величини потреби даних осіб в основних видах зубних протезів, в %. Встановлено наявність у даній віковій групі по західному регіону більш значної величини розповсюдженості ортопедичної захворюваності у порівнянні з південним, при щорічній її зростанні по обидва регіони. При цьому, незалежно від років обстеження загальний об'єм величини потреби був практично ідентичний і коливався на рівні 25,6 % і 31, 4 %, відповідно. За останні 26 років спостерігається практично однаковий і вкрай низький молодих осіб у даній віковій групі рівень задоволеності в основних видах зубних протезів, особливо у мостоподібному протезуванні.

Ключові слова: молоді люди 15-19 років, ортопедична допомога, характеристика, рівень задоволеності, динаміка розвитку.

V.A. Labunets,

Doctor of Medical Sciences, Professor,
State Establishment «The Institute of Stomatology
and Maxillofacial Surgery National Academy
of Medical Science of Ukraine»,
11 Risheliyevska street, Odesa, Ukraine, postal code 65026,
instomodessa@i.ua

S.A. Shnaider,

Doctor of Medical Sciences, Professor, Director,
State Establishment «The Institute of Stomatology
and Maxillofacial Surgery National Academy
of Medical Science of Ukraine»,
11 Risheliyevska street, Odesa, Ukraine, postal code 65026,
instomodessa@i.ua

O.V. Labunets,

Candidate of Medical Sciences,
State Institution "Institute of Dentistry and maxillofacial
surgery of the National Academy
of Medical Sciences of Ukraine",
11 Risheliivska street, Odessa, Ukraine, postal code 65026

S.V. Rachynskiy,

Doctor of Philosophy,
Odessa National Medical University
Valikhovsk Lane 2, Odessa, Ukraine, postal code 65000

T.V. Diieva,

Doctor of Medical Sciences,
Pylyp Orlyk International Classical University,
Health Protection Department,
2 Kotelna street, Mykolaiv, Ukraine, postal code 54000

O.Ye. Nomerovska,

Odessa National Medical University,
Department of orthodontics,
2b Mechnikova street, Odessa, Ukraine, postal code 65000

Ye.V. Diiev,

Doctor of Medical Sciences,
Pylyp Orlyk International Classical University, Health
Protection Department, 2 Kotelna street, Mykolaiv, Ukraine,
postal code 54000

S.M. Rozhko,

Doctor of Philosophy at the Department
of Postgraduate Education,
Ivano-Frankivsk National Medical University,
2 Galitskaya street, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
postal code 76018

**DYNAMICS OF DEVELOPMENT
OF DENTAL ORTHOPEDIC CARE
AND THE LEVEL OF SATISFACTION
WITH IT IN THE AGE GROUP
OF 15–19 YEARS IN UKRAINE
FOR 1995–2021**

The purpose of the study. Comparative retrospective assessment and dynamics of the development of dental orthopedic care in the age group of 15-19 years in Ukraine for 1995-2021. **Research materials and methods.** The data of dental examinations of young people aged 15-19 in the south and west of our country, conducted in 1995, 2012, and 2022, respectively, according to a single methodical principle, served as the materials of this scientific and applied research. In these years, 273, 80, and 332 people were examined in Odesa and 282, 47, and 294 in Ivano-Frankivsk, respectively. All received research materials were entered into the "Dental Orthopedic Patient Card" with a reflection of the orthopedic, therapeutic, surgical and orthodontic status. The age group of the examined was selected based on the recommendations of the WHO expert committee on conducting similar epidemiological studies.

Statistical processing involved obtaining arithmetic averages. The number of examined persons was sufficient to obtain the most probable indicators. The level of satisfaction was calculated by determining the percentage of provision in the total volume of the value of the need of these persons for the main types of dental prostheses, in %. It was established that this age group in the western region has a more significant prevalence of orthopedic morbidity compared to the southern region, with its annual growth in both regions. At the same time, regardless of the years of the survey, the total amount of demand was practically identical and fluctuated at the level of 25.6 % and 31.4 %, respectively. Over the past 26 years, there has been an almost identical and extremely low level of satisfaction among young people in this age group in the main types of dental prostheses, especially in bridge-like prosthetics. **Key words:** young people aged 15-19, orthopedic care, characteristics, level of satisfaction, dynamics of development.

Загальновідомо про достатню увагу питанням стоматологічної ортопедичної захворюваності, як дітям шкільного віку [1-6] так і молоді до 20 років [7-15].

Однак, спрямованих досліджень щодо надання їм ортопедичної допомоги, її поглибленої характеристики, рівня надання та ступеня задоволеності в основних видах зубних протезів, ще вкрай недостатньо, особливо у часовому розрізі в динаміці за певний період.

Приймаючи до уваги наведене вище, **метою дослідження** саме і стало визначення стану надання та порівняльна характеристика основних показників її надання у молодих осіб віком 15-19 років за період з 1995 по 2021 роки.

Матеріали та методи дослідження. Основними матеріалами даного науково-прикладного дослідження послужили дані стоматологічних оглядів 273 осіб у віковій групі 15-19 років у південному регіоні України (Одеса) і 282 – у західному (Івано-Франківськ), проведених у 1995 році, 80 і 47 осіб у 2012 р. та 332 і 294 у 2021 році, відповідно. Всі епідеміологічні дослідження були проведені за єдиною методикою та статистичною обробкою отриманих матеріалів. При цьому вибір вікових груп обстежених осіб проводився відповідно запропонованим методичними рекомендаціями експертів ВОЗ щодо проведення подібних досліджень, з дотриманням мінімальної кількості обстежених осіб для отримання статистично вірогідних даних [16, 17].

Згідно характеру наданої і необхідної ортопедичної допомоги розподіл обстежених визначався по 4 параметрам що пропонується в ортопедичній стоматології, а саме: кількість осіб які повністю забезпечені ортопедичної допомогою: кількість

осіб, які частково забезпечені ортопедичної допомогою і ще додатково їй потребують, кількість осіб, які потребують ортопедичну допомогу і не мають зубних протезів та кількість осіб, які не потребують ортопедичної допомоги і не мають зубних протезів.

Рівень задоволеності розраховувався шляхом визначення відсотка забезпеченості у загальному об'ємі величини потреби даних осіб в основних видах зубних протезів.

Результати дослідження та їх обговорення.

У повній відповідності з головною метою даної роботи, у табл. 1 представлені дані щодо характеру наданої і необхідної ортопедичної допомоги особам молодого віку 15-19 років за період з 1995 по 2021 роки. Виходячи з даних табл. 1, у південному регіоні в 1995р. кількість осіб даної категорії населення, які повністю забезпечені ортопедичною допомогою складала 40,3 на 1000 осіб, які частково забезпечені і додатково їй ще потребують – 25,6 осіб, Особи які їй потребують і не мають зубних протезів складає 186,8. Тобто, назагал, кількість осіб даної вікової групи які мають у наявності ортопедичну стоматологічну патологію становить 252,7 на 1000 осіб, що складає 25,3 %. Що стосується мешканців західного регіону, то тут дані показники відповідно становлять 28,4 і 78,8 і 301,4 осіб на 1000 осіб даної вікової групи, що, на загал, сягає відповідно 407,8 чи 40,8 %.

Аналізуючи наведені дані, слід вказати на наявність у західному регіоні у найбільш молодшій віковій групі, більш значної величини розповсюженості стоматологічної ортопедичної захворюваності у порівнянні з південним, на той період часу. При цьому кількість осіб які не потребують

ортопедичного лікування і не мають зубних протезів, тобто практично здорові особи, складала відповідно 747,3 і 592,2 на 1000 осіб у віці 15-19 років. Окремо слід зазначити про більш-менш однаковий рівень надання ортопедичної допомоги, на той час, як у південному так і у західному регіоні, а саме – 65,9 та 106,4 на 1000 осіб, яким тим чи іншим чином вона надавалась.

Що стосується теперішнього часу, то на 2021р., як свідчать дані табл. 1, по південному регіону, кількість осіб, які повністю задоволені ортопедичною допомогою становить 23,5, частково – 35,3 та які їй потребують і зовсім не мають зубних протезів 205,9. Тобто, назагал, їх кількість сягає 264,7 осіб на 1000 осіб даного віку, чи 26,5 %. Аналогічні показники по західному регіону на теперішній час розподілились наступним чином 32,4, 27,0 та 254,1, що становить, назагал, 313,5 на 1000 осіб даної вікової групи, чи 31,4 %. Порівнюючи отримані показники по даним регіонам, знову ж таки слід засвідчити про їх практично ідентичність, а саме 26,5 % та 31,4 %, відповідно. Проте порівнюючи їх у порівнянні з 1995 роком, то вони зросли у 2,5 і 3,4 рази, відповідно, а відповідно до цього власне і сама стоматологічна ортопедична захворюваність. Причому, саме за рахунок, на жаль, групи осіб, які потребують ортопедичну допомогу і не мають зубних протезів, при відносному ступеню стабільності і ідентичності загальних показників перших 2-х параметрів.

Поруч з наведеними вище показниками і параметрами по яким вони визначались і розраховувались, в клініці ортопедичної стоматології самим важливим є наявність інформації про величину потреби населення в основних видах зубних протезів, забезпеченості та рівня задоволеності в них.

Таблиця 1

Динаміка розвитку стоматологічної ортопедичної допомоги у осіб 15-19 років за 1995-2021 роки в Україні, на 1000 осіб

Характеристика ортопедичної допомоги	Одеса			Івано-Франківськ		
	1995	2012	2021	1995	2012	2021
Кількість осіб, які повністю забезпечені ортопедичною допомогою	40,3	0	23,5	28,4	0	32,4
Кількість осіб, які частково забезпечені ортопедичною допомогою і які ще додатково їй потребують	25,6	85,4	35,3	78,0	191,5	27,0
Кількість осіб, які потребують ортопедичну допомогу і не мають зубних протезів	186,8	451,2	205,9	301,4	489,8	254,1
Кількість осіб, які не потребують ортопедичну допомогу і не мають зубних протезів	747,3	463,3	735,3	592,2	319,1	686,5

Таблиця 2

Порівняльна характеристика показників забезпеченості і потреби в осіб 15-19 років за 1995-2021рр. в Україні, на 1000 осіб

Види зубних протезів	Характеристики ортопедичної допомоги	Одеса			Івано-Франківськ		
		1995	2012	2021	1995	2012	2021
одиначні коронки	потреба	524,7	906,5	1333,3	731,3	1468,1	2597,6
	забезпеченість	49,5	73,2	428,3	72,5	276,6	470,6
	рівень задоволеності (%)	9,5	8,1	32,2	9,9	18,8	18,3
мостоподібні протези	потреба	201,4	341,5	928,6	344,3	638,3	686,3
	забезпеченість	14,5			24,8		
	рівень задоволеності (%)	7,2	0	0	7,2	0	0
штифтові конструкції	потреба	46,3	561,0	381,0	74,7	936,1	372,5
	забезпеченість	2,1	85,4	142,9	3,7	319,1	-
	рівень задоволеності (%)	5,3	15,2	37,5	5,0	34,1	0

Виходячи з цього положення, в табл. 2 представлені дані порівняльної характеристики рівня забезпеченості, потреби в ортопедичній допомозі у даній категорії населення України за 26 останніх років, по основних видах зубних протезів, які найбільш часто використовуються у практичній охороні здоров'я нашої країни.

Згідно даним табл. 2 найбільш використовуваним видом зубних протезів у даній групі населення, в цілому по Україні є одиничні коронки, як раніше так і на сьогодні. Так, в 1995 році загальна величина потреби в одиничних коронках на півдні України складала 524,7 одиниць на 1000 населення даної вікової групи. Потім вона зросла у 2012 році до 906,5 і сягнула до 1333,3 одиниць у 2021 році, тобто зросла за 26 років в 2,5 рази.

Заслуговує на увагу показник забезпеченості в одиничних коронках. Так, не дивлячись на достатньо значні зростання у часі величини потреби в одиничних коронках, даний показник також зріс і зріс достатньо у порівнянні з 1995 роком. Якщо в 1995 році їх виготовлялось даним особам тільки 49,5 одиниць по південному регіону, то вже у 2021р. їх кількість зросла до 428,3. Аналогічне положення спостерігається і у західному регіоні, а саме – зросла з 72,5 до 470,6 одиниць на 1000 осіб 15 – 19 років.

Однак, не дивлячись на таке зростання з кожним роком, ступінь задоволеності в них все ще вкрай недостатня, враховуючи, яку саме функцію вони виконують. Так, по південному регіону даний показник в 1995 році склав 9,5 відсотків, в 2012 – 8,1 відсоток і в 2021 році – 32,2 відсотків, а по західному, відповідно – 9,9 відсоток, 18,8 відсоток і 18,3 відсотків.

Неприємно вражає також кількісна їх характеристика по західному регіону. Так, якщо їх кіль-

кість на сьогодні по південному регіону складає 1333,3 одиниці на 1000 осіб даної категорії населення країни, то по західному сягає величини 2597,6, тобто практично у 2 рази більш ніж у південному.

Що стосується мостоподібного протезування то тут положення у порівнянні з одиничними коронками, як на нас, вкрай не задовільне, особливо враховуючи яке значення вони мають у даному віці для попередження вторинних зубощелепних аномалій і деформацій пов'язаних з раннім видаленням зубів, вже не кажучи про повноцінне жування.

По-перше, це різке зростання величини їх потреби з часом. Так, якщо у 1995 р. величина їх потреби складала по південному регіоні 201,4 одиниць, у 2012 роки – 341, 5 то вже у 2021 році зросла до рівня 928,6 одиниць на 1000 осіб даного віку. Практично аналогічна ситуація спостерігається і по західному регіону і їх кількість фіксується на рівні 344,3 одиниць в 1995 році, 638,3 – у 2012 році і 686,3 – у 2021 р. При цьому вражає більш різке їх зростання по південному регіону.

По-друге, ще більш негативно вражає, особливо на фоні великої величини потреби, вкрай низькі показники забезпеченості і як наслідок практично 0-а їх ступінь задоволеності за останні роки. І це при цьому, що ще в 1995 році вона була, відповідно 7,2 % і 7,2 %, але вона була, а зараз вона просто відсутня, як така, як на півдні так і на заході країни.

Що стосується штифтових конструкцій, то ситуація тут також не найкраща, а по деяким позиціям і виникають питання про їх інтерпретацію. Так, якщо і по південному і по західному регіону спостерігається їх зростання з 1995 по

2012 рік, відповідно з 40,3 до 561,0 і з 74, 7 до 936, 1 одиниць на 1000 осіб віком 15-19 років, то у 2021р. величина їх об'єму знизилась відповідно до 381,0 і 372,5. Пояснення?

Як на нас, це можливо пов'язано з зростанням кількості одиничних коронок у даних регіонах, які потребують виготовлення і покращення надання первинного лікування.

Висновки. Ретроспективний порівняльний аналіз стану та динаміки розвитку стоматологічної ортопедичної допомоги молодим особам нашої країни у віковій групі 15-19 років засвідчив про достатньо високі показники стоматологічної ортопедичної захворюваності, як для даної групи населення, їх зростання з часом, та вкрай незадовільний стан її надання, особливо по мостоподібному протезуванню, як по південному так і по західному регіонах.

Зважаючи на зовсім молодий вік обстежених осіб, достатньо значну, як на нас, величину стоматологічної ортопедичної захворюваності і низький рівень задоволеності в ортопедичній допомозі, показує, що організація і планування спеціалізованого лікування потребують на теперішній час радикальних організаційних змін щодо їх надання з залученням активного диспансерного обліку ще на етапі шкільного віку.

Література:

1. Макеев В.Ф., Мартинек Г.Б. Частота виникнення дефектів зубів та зубних рядів у пацієнтів 13-17 років залежно від віку. *Український стоматологічний альманах*. 2012. № 1. С. 106-110.
2. Литишева Н.М., Скороходова Т.Ю. Розповсюдженість дефектів зубних рядів у дітей зі змінним прикусом та потреба в ортопедичній та протетичній допомозі серед дітей міста Дніпропетровська. *Медичні перспективи*. 2011. Т XVI, № 2. Ч.1. С. 75.
3. Мохницький Д.М., Кульчинський Є.А. Розповсюдженість дефектів зубів та зубних рядів серед дітей та молоді Києва. *Український стоматологічний альманах*. 2012. № 5. С. 146-147.
4. Гордова В.В. Удосконалення технології діагностики та лікування дефектів зубних рядів у дітей та підлітків : автореф. дис... канд. мед. наук : 14.06.21. Київ, 2008. 17 с.
5. Мочалов Ю.О. Комплексне обґрунтування вдосконалення лікування зубів з дефектами твердих тканин в умовах розвитку імпортозаміщення пломбувальних матеріалів : автореф. дис. докт. мед. наук : 14.01.22, 14.02.03. Ужгород, 2020. 47 с.
6. Клітинська О.В., Мочалов Ю.О., Дячук К.Г., Розлуцька В.З., Стрічко Н.Ф. Особливості поширення карієсу зубів у школярів старших класів міста Ужгород. *Молодий вчений*. 2015. № 10(2). С. 170-172.

7. Драгомерецька М.С., Колесник Т.В., Лепський В.В. Стоматологічний статус молоді України. Матеріали наук.практ.конф. з міжнародною участю. Сучасні питання ортодонтії. Місце ортодонтії серед стоматологічних спеціальностей. Український стоматологічний альманах: Полтава – 12-13 квітня 2012р. Т:1 № 2. С. 54-56.

8. Лепський В.В., Колесник Т.В., Деньга О.В. Стоматологічний статус соматично-здорових молодих людей України. *Вісник стоматології*. 2019. № 4. С. 76-79.

9. Ожоган З.Р., Вдовенко Л.П. Особливості клінічної картини дефектів зубних рядів осіб молодого віку. *Дентальні технології*. 2006. № 3-6(28-31). С. 19-21.

10. Туренська Н.І. Розповсюдженість захворювань твердих тканин зубів у студентів. *Вісник проблем біології та медицини*. 2017. №.4, Т.2(14), С. 253-256.

11. Семенов Є.І. Сенніков О.М. Потреба та забезпеченість молодого населення України у стоматологічній допомозі. *Вісник стоматології*. 2016. № 3. С. 45-47.

12. Семенов Є.І., Лабунець В.А., Сенніков О.М. Розповсюдженість та структура дефектів зубних рядів у осіб молодого віку міста Івано-Франківська. *Вісник стоматології*. 2013. № 4. С. 80-82.

13. Лабунець В.А. Розробка наукових основ планування ортопедичної допомоги на сучасному етапі її розвитку: автореф. дис... докт. мед наук. 14.01.22. Київ, 2000. 37 с.

14. Лабунець О.В. Клінічне обґрунтування раннього ортопедичного лікування малих включених дефектів зубних рядів у молодому віці: автореф. дис... канд. мед. наук : 14.01.22. Одеса, 2015. 20 с.

15. Рачинський С.В. Стан захворюваності та прогноз розвитку стоматологічної ортопедичної допомоги особам призовного віку в Україні: дис...докт. філософії 14.01.22. Одеса, 2023. 23 с.

16. Стоматологічні обстеження: основні методи. Женева: ВОЗ, 1989. 62 с.

17. Методи і програми профілактики основних стоматологічних захворювань. Доклад комітету експертів. Женева: ВОЗ, 1986. 48 с.

References:

1. Makjejev V.F., Martynek G.B. (2012). Chastota vynyknennja defektiv zubiv ta zubnyh rjadiv u pacijentiv 13-17 rokiv zalezno vid viku [Frequency of dental and dentition defects in patients aged 13-17 years, depending on age]. *Ukrai'ns'kyj stomatologichnyj al'manah – Ukrainian dental Almanac*. 1, 106-110 [in Ukrainian].
2. Lytyshcheva N.M., Skorohodova T.Ju. (2011). Rozpovsjudzenist' defektiv zubnyh rjadiv u ditej zi zminnym prykusom ta potreba v ortopedychnij ta protetychnyj dopomozi sered ditej mista Dnipropetrovs'ka [The prevalence of dental defects in children with a variable bite and the need for orthopedic and prosthetic care among children of the city of Dnepropetrovsk]. *Medychni perspektyvy – Medical perspectives*. Т XVI, 2, 1, 75 [in Ukrainian].

3. Mohnyc'kyj D.M., Kul'chyns'kyj Je.A. (2012). Rozpovsjudzhenist' defektiv zubiv ta zubnyh rjadiv sered ditej ta molodi Kyjeva [Prevalence of dental and dentition defects among children and young people in Kiev]. *Ukrai'ns'kyj stomatologichnyj al'manah – Ukrainian dental Almanac*, 5, 146-147 [in Ukrainian].
4. Gordova V.V. (2008). Udoskonalennja tehnologii' diagnostyky ta likuvannja defektiv zubnyh rjadiv u ditej ta pidlitkiv [Improving the technology of diagnosis and treatment of dental defects in children and adolescents]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyi'v [in Ukrainian].
5. Mochalov Ju.O. (2020). Kompleksne obg'runtuvannja vdoskonalennja likuvannja zubiv z defektamy tverdyh tkanyn v umovah rozvytku importozamishhennja plombuval'nyh materialiv [Comprehensive justification for improving the treatment of teeth with hard tissue defects in the context of the development of import substitution of filling materials]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Uzhgorod [in Ukrainian].
6. Klityns'ka O.V., Mochalov Ju.O., Djachuk K.G., Rozluc'ka V.Z., Strichko N.F. (2015). Osoblyvosti poshyrennja karijesu zubiv u shkoljariv starshyh klasiv mista Uzhgorod [Features of the spread of dental caries in high school students in Uzhgorod]. *Molodyj vchenyj –Young scientist*, 10(2), 170-172 [in Ukrainian].
7. Dragomerec'ka M.S., Kolesnyk T.V., Leps'kyj V.V. (2012). Stomatologichnyj status molodi Ukraïny. Materialy nauk.prakt.konf. z mizhnarodnoju uchastju. Suchasni pytannja ortodontii'. Misce ortodontii' sered stomatologichnyh special'nostej [Dental status of young people in Ukraine. Materials of scientific practice.conf. with international participation, modern issues of orthodontics. The place of orthodontics among dental specialties]. *Ukrai'ns'kyj stomatologichnyj al'manah: Poltava – Ukrainian dental Almanac: Poltava*, 2, 1, 54-56 [in Ukrainian] [in Ukrainian].
8. Leps'kyj V.V., Kolesnyk T.V., Djen'ga O.V. (2019). Stomatologichnyj status somatychno-zdorovyh molodyh ljudej Ukraïny [Dental status of somatically healthy young people in Ukraine]. *Visnyk stomatologii' – Bulletin of Dentistry*, 4, 76-79 [in Ukrainian].
9. Ozhogan Z.R., Vdovenko L.P. (2006). Osoblyvosti klinichnoi' kartyny defektiv zubnyh rjadiv u osib molodogo viku [Features of the clinical picture of dentition defects in young people]. *Dental'ni tehnologii' – Dental technologies*, 3-6(28-31), 19-21 [in Ukrainian].
10. Turens'ka N.I. (2017). Rozpovsjudzhenist' zahvorjuvan' tverdyh tkanyn zubiv u studentiv [Prevalence of dental hard tissue diseases in students]. *Visnyk problem biologii' ta medycyny – Bulletin of problems of biology and medicine*, 4, 2(14), 253-256 [in Ukrainian].
11. Semenov Je.I., Sennikov O.M. (2016). Potreba i zabezpechenist' molodogo naseleennja Ukraïny v stomatologichnij dopomozi [The need and availability of dental care for the young population of Ukraine]. *Visnyk stomatologii' – Bulletin of Dentistry*, 3, 45-47 [in Ukrainian].
12. Semenov Je.I., Labunec' V.A., Sennikov O.M. (2013). Rozpovsjudzhenist' ta struktura defektiv zubnyh rjadiv u osib molodogo viku mista Ivano-Frankivs'ka [Prevalence and structure of dental defects in young people in the city of Ivano-Frankivsk]. *Visnyk stomatologii' – Bulletin of Dentistry*, 4, 80-82 [in Ukrainian].
13. Labunec' V.A. (2000). Rozrobka naukovyh osnov planuvannja stomatologichnoi' ortopedychnoi' dopomogy na suchasnomu etapi i'ti rozvytku [Development of scientific bases for planning dental orthopedic care at the present stage of its development]: *Extended abstract of Doctor thesis*: Kyi'v [in Ukrainian].
14. Labunec' O.V. (2015). Klinichne obg'runtuvannja rann'ogo ortopedychnogo likuvannja malyh vkljuchenyh defektiv zubnyh rjadiv u molodomu vici [Clinical justification of early orthopedic treatment of small included dentition defects at a young age]: *Candidate's thesis*: Odesa [in Ukrainian].
15. Rachyns'kyj S.V. (2023). Stan zahvorjuvanosti ta prognoz rozvytku stomatologichnoi' ortopedychnoi' dopomogy osobam pryzovnogo viku v Ukraïni [State of morbidity and forecast of development of dental orthopedic care for persons of military age in Ukraine]: *Candidate's thesis* : Odesa [in Ukrainian].
16. (1989). Stomatologichni obstezhennja: osnovni metody. Zheneva: VOZ [Dental examinations: basic methods]. Geneva, who [in Ukrainian].
17. (1986). Metody i programy profilaktyky osnovnyh stomatologichnyh zahvorjuvan'. Doklad komitetu ekspertiv [Methods and programs for the Prevention of major dental diseases. Report of the committee of experts]. Geneva, who [in Ukrainian].